

Eurotekstide tõlkimise põhimõtetest ja probleemidest¹

Merit Ilja

Euroopa Komisjoni kirjaliku tõlke peadirektoraadi eesti keele osakonna juhataja

Euroopa Liidu õigusaktide ja poliitikadokumentide ehk eurotekstide tõlkimine on Euroopa Liidu institutsioonide keeleosakondade pädevuses. ELi ametlikus kontekstis võiks pigem rääkida õigusaktide samaaegsest koostamisest kõigis ELi ametlikes keeltes, millele viitab ka sellega tegelevate üksuste nimetus – keeleosakond, mitte tõlkeüksus. Euroopa Komisjonis, Euroopa Liidu Nõukogus ja Euroopa Parlamendis mõtleme eurotekstide all eelkõige ELi õigusakte: direktiive, määrusi ja otsuseid. Kahtlemata tõlgitakse sedalaadi tekste ka liikmesriikide ametiasutustes ja erasektori tõlkebüroodes, kuid enamik tõlkeid sünnib ikka institutsioonide keeleosakondades, peamiselt inglisi- või prantsuskeelse originaali alusel.

Miks on ELi õigusaktide vahendamine liidu 23 ametlikku keelde usaldatud institutsioonidele ja miks seda tööd ei tehta liikmesriigis, olgu siis avalikus või erasektoris? Teisisõnu, mis on institutsioonide keeleüksuste *raison d'être* ja lisaväärtus võrreldes erasektori pakutud tõlketeenusega? On üsna ilmne, et kulude poole pealt ei suuda me erasektoriga võistelda ja seetõttu peab olema mingi muu põhjendus.

Komisjoni kirjaliku tõlke peadirektoraadi keeleosakondade põhiülesanne on luua kõigis ELi ametlikes keeltes samatähenduslik autentne õigus ja vahendada institutsioonidelt kodanikele suunatud infot neile arusaadavas ja selges keeles. ELi õigusaktide mitmekeelne samasus ehk keeltevaheline konkordants on üks meie olulisemaid eesmärke. Meie suur eelis on keeleüksuse lähedus institutsioonide õigusloojatele, mis võimaldab konsulteerida õigusakti autoriga. Veel ühe kasutegurina võiks nimetada teenuse kättesaadavust, meie valmisolekut tööks 7 päeva nädalas ja 24 tundi ööpäevas, sest ELi institutsioonidel on vahel vaja kiiresti reageerida poliitilistele, majanduslikele vm olulistele sündmustele kogu maailmas. Paljud õigusaktid on sisult konfidentsiaalsed, neid tohivadki tõlkida vaid oma institutsioonile lojaalsed töötajad. Samuti kuulub institutsiooni palgal oleva tõlkija töökohustuste hulka erapooletuse põhimõtte järgimine, mis hoiab ära liikmesriigi võimaliku huvi kajastamise õigusaktis sobiva tõlgenduse või sõnastuse kaudu.

Püüdes konkretiseerida lisaväärtust, mida ELi institutsioonide keeleüksused pakuvad oma põhitegevuse – tõlkimise ehk oma keelde vahendamise – kõrval, tuleks eelkõige nimetada tõlkijate panust õigusloome üldise kvaliteedi parandamisse. Tõlkija igapäevatöö märkamatu ja kahjuks sageli tunnustamata osa on suhelda õigusloojaga, esitada lähteteksti kohta täpsustavaid küsimusi, osutada ebakohtadele ja -kõladele tekstis ja teha väärtuslikke ettepanekuid selle paremaks muutmiseks. Iseasi on muidugi see, kas õigusloojal jätkub alati tahet ja aega sellise tagasisidega midagi mõistlikku peale hakata. *Acquis* ehk Euroopa Liidu õigustik hõlmab pea iga eluvaldkonda ja seetõttu on tõlkija töös tähtsal kohal terminiloome koostöös oma riigi vastava valdkonna ekspertidega. ELi õigusaktidega seotud terminitöö kaudu mõjutame oluliselt erialakeele ja üldisemalt õiguskeele arengut. ELi keeleüksuste loodud terminid on avalikkusele kättesaadavad institutsioonidevahelises terminibaasis IATE (<http://iate.europa.eu/>).

¹ 22. novembril 2010 toimunud XVIII õiguskeelepäeva ettekanne.

Samas on oluline teadvustada, et eurotekstide tõlkimine on seotud mitmete piirangute ja raskustega, mille võib laias laastus jaotada kaheks: need, mis tulenevad *acquis'* olemusest (sisu, maht, kujunemislugu), ja need, mis on tingitud institutsioonide töökorraldusest.

Nii Euroopa Komisjoni kui ka teiste institutsioonide tõlkijad peavad oma igapäevatöös alati arvestama asjaolu, et ELi õigusaktide puhul on tegemist meie omast erineva õigustraditsiooniga. Ka lugeja peab arvestama, et ELi õigusaktist arusaamine eeldab taustateadmisi. Igas õigusaktis ei hakata uuesti seletama aluslepingutes sätestatud ja ELi õiguses tunnustatud põhimõtteid, küll aga lisatakse viited vastavatele artiklitele. Eelteadmisteta lugeja peab seetõttu pidevalt aluslepingutest selgust nõutama. Kahtlemata ei tee lugemist kergemaks ka asjaolu, et Euroopa Liidu õigusaktid erinevad Eesti omadest nii stiili kui ka ülesehituse poolest.

Eesti õigusakt on puhtalt normeeriv, mingit taustainfot ja selgitusi ei ole. ELi õigusakti struktuur on aga järgmine: kõigepealt esitatakse selle õiguslikud alused – näiteks aluslepingu artikli number – ja kirjeldatakse akti vastuvõtmisele eelnenud menetlust, s.t nimetatakse, kellega on akti sisu kooskõlastatud (näiteks *olles edastanud seadusandliku akti eelnõu riikide parlamentidele ja võttes arvesse Euroopa Parlamendi nõusolekut*), ja esitatakse viited ettevalmistavatele aktidele, nagu Euroopa Komisjoni ettepanek, majandus- ja sotsiaalkomitee arvamus jms. Sellele järgneb põhjenduste osa, milles selgitatakse, miks sellist seadust vaja on, ning alles seejärel tuleb reguleeriv osa ise. Selline struktuur tingib ka teistsuguse modaalsuse. Põhjenduste osas – mida edaspidi teistes õigusaktides ei tsiteerita – kasutatakse sageli tingivat kõneviisi (näiteks *juriidilise selguse huvides tuleks eespool nimetatud õigusaktid kehtetuks tunnistada*). Määruste, otsuste ja direktiivide normeerivad sätted on aga kindlas kõneviisis ja esitatud Eesti seadustega üsna sarnasel viisil. Seepärast ei saa päris nõus olla üldistusega, et *lingvistilise analüüsi aspektist pole Euroopa Liidu tekstide enamik mitte õigustekstid, vaid poliitilised ja didaktilised tekstid* (vt Krista Kerge artikkel <http://www.just.ee/49514>). Ühe põhjendusena nimetab Krista Kerge ELi õigusaktide ebamäärast tulevikku suunatust ja tingimuslikkust (modaalverbid *võima, pidama* vm, tingiv kõneviis) ja toob järgmise näite:

Käesolevas määruses sätestatud meetmete võimalikult otstarbekaks ja kiireks kohaldamiseks peaks käesolev määrus pärast selle vastuvõtmist jõustuma niipea kui võimalik. (ingl In order to ensure that the measures provided for in this Regulation can be applied in the most expedient and speedy manner, this Regulation should enter into force as soon as possible after its adoption.)

Sellist lauset ei esine mitte ühegi seadusandliku akti tekstis, küll aga väga sageli õigusakti eelnõu seletuskirjas, mis on mõeldud selgituseks akti vastuvõtjatele. Seletuskirja ei avaldata ega tsiteerita ametlikult. Ka ELi õigusaktis on alati päris kindlalt öeldud, millal see jõustub.

Siinjuures tahaks rõhutada, et juba *acquis'* eesti keelde tõlkimise algusaegadest peale on püütud võimalikult vähe lahkneva Eesti õigusaktide stiilist, s.t näiteks mitte kasutada ingliskeelses modaalverbis *shall* sisalduva kohustava elemendi tõlkimiseks sõnu *peab* ja *tuleb*, vaid jääda deklaratiivse lause juurde (näiteks *the Commission shall be assisted by a committee = komisjoni abistab komitee*. ELi õigusaktide liike, pealkirju ja neile viitamist ning õigusaktisest liigendust käsitletakse põhjalikult EÕKK inglise-eesti õigustõlke käsiraamatus (<http://www.just.ee/23313>).

Oma olemuselt on ELi õigus üldisem kui liikmesriigi õigus. ELi aluslepingud ja määrused on liikmesriigi õiguse suhtes ülimuslikud. Siit ka asjaolu, et ELi õigusaktide terminoloogia on üldisem, tähistades mõisteid abstraheritud tasandil, mis peab olema mõistetav kõigi 24 liikmesriigi õigusruumis. See omakorda tähendab, et näiteks direktiivi ülevõtmiseks loodava liikmesriigi õigusakti terminoloogia võib olla direktiivis kasutatavatest üldmõistetest mõneti erinev, näiteks konkreetsema sisuga, ning peaks kokku sobima asjaomase valdkonna keelepruugiga selles riigis. Sellisel juhul tuleb aga olla tähelepanelik liikmesriigi õigusakti üle võetud sätete tagasitõlkimisel inglise keelde, et ei tekiks kahtlust, kas direktiivi sisu on ikka adekvaatselt üle võetud. Näiteks võib tuua raamatupidamise aastaaruannete ja konsolideeritud aruannete kohustuslikku auditit käsitlevas direktiivis 2006/43/EÜ kasutatud termini *statutory auditor*, mille vaste eestikeelses direktiivis on *vannutatud audiitor*, kuid Eesti audiitortegevuse seaduses kasutatakse nimetust *vandeaudiitor*. Mõistete definitsioonidest selgub, et *vannutatud audiitor* on üldine, kogu Euroopa Liitu hõlmav termin, *vandeaudiitor* aga spetsiifilisem, Eesti-keskne termin. Eesti Audiitorkogu soovitus järgides oleme uuemates tekstides hakanud *statutory auditor*'i vastena kasutama veelgi üldisemat väljendit – *kohustuslikku auditit läbiviiv audiitor*.

Praegu koostatakse valdav osa ELi õigusaktidest inglise keeles, järjest vähemal määral prantsuse keeles ning väga väike osa saksa ja teistes keeltes. Määrused ja direktiivid reguleerivad kõigkõimalikke eluvaldkondi ja on sageli ülimalt üksikasjalikud, eeldades tõlkijalt ainevaldkonna head tundmist ning orienteerumist poliitilistes prioriteetides ja suundumustes. Enamasti ei ole aga institutsioonide tõlkijatel võimalik ainult ühele või mõnele üksikule valdkonnale spetsialiseeruda ja tõlkida tuleb väga erinevaid tekste. Siinkohal on oluline teada ka seda, et ELi õigusaktid sünnivad sageli kompromissi tulemusena liikmesriikidevahelistes läbirääkimistes, kus kõik oma huve kaitsevad. Selle tulemuseks võib olla ebamäärane või ambivalentne tekst. Veelgi keerulisemaks teeb asja see, kui õigusloome toimub võõrkeeles, sest sageli ei ole lähtekeel, näiteks inglise keel, teksti autori emakeel. Mõne teksti puhul on tõlkijal raske otsustada, kas tegemist on taotlusliku hägu või koostaja nõrgast keeleoskusest tingitud segase väljendusega. Vahel võib tõlkija abi saada sellest, kui vaatab kogenud eurotõlkijatest kolleegide tõlkeid saksa, prantsuse või muusse keelde, kus grammatiline struktuur aitab näha sisulisi seoseid. Samas on oht, et ühe tõlkija valetõlgendus kopeeritakse teistesse keeltesse. Eesti keelde tõlkijale võib probleeme tekitada ka inglise keele süntaks ja ülipikad laused, mille tükeldamist õigusaktis võimaliku hilisema tsiteerimise vajaduse tõttu on soovitav vältida. Muu hulgas on süntaksiprobleeme käsitlenud Heigo Sooman artiklis "Teatestruktuuri põhimõtted õigustekstide tõlkimisel eesti keelde" ("Kas eurotekstides on kohta ilusale ja selgele eesti keelele". Eesti Keele Sihtasutus, 2009).

Uute ELi õigusaktide tõlkimisel tuleb arvestada *acquis*'d, mille maht on tohutu. Euroopa Liidu õigustik sisaldab kihistusi eri aegadest – akte, muutmisakte ja kodifitseeritud akte. Siin kajastuvad lähteteksti ja ka vahendatud ehk tõlgitud teksti terminimuutused, mis tulenevad nii valdkonna arengust kui ka erialaspetsialistide arusaamade täpsustumisest või muutumisest. See kogum peegeldab ka kahte vastandlikku lähenemist – ühelt poolt konservatiivsus, terminoloogia järjepidevuse taotlemine, kus keeleliselt kohmakat või valdkonna seisukohast vähesobivat terminit kergel käel ei muudeta, et vältida segadust seonduvate õigusaktidega, ning teiselt poolt keele ja valdkondlike teadmiste arengu arvestamine ja sobivama vaste kasutuselevõtt. Sageli on tõlkijal raske otsustada, kumb tee valida. Sel juhul tuleb nõu küsida institutsioonide juristidelt-lingvistidelt, kes oskavad hinnata ühe või teise valikuga seotud riske. Selge on aga, et nii suure tekstikoguse puhul on absoluutne terminoloogiline järjepidevus võimatu. Seda ei tasu üritada ka puhtpragmaatilistel kaalutlustel, sest keelelisi muudatusi ja parandusi õigusaktides saab teha vaid liikmesriigi algatatud paranduste

avaldamisega Euroopa Liidu Teatajas, mis on kulukas ja aeganõudev protsess. Seetõttu otsustavad keeleparanduste otstarbekuse ja vajalikkuse üle juristid-lingvistid, kes järgivad põhimõtet, et juba avaldatud ja kehtivates ELi õigusaktides parandatakse ainult sisulisi vigu, mis seavad ohtu õigusakti õige kohaldamise või rakendamise.

Institutsionaalne lähenemine eurotekstide tõlkimisele seab sellele tegevusele kindlad raamid. Oluline on mõista, et tõlketegevus institutsioonides ei ole korraldatud peaaesjalikult efektiivsust ja kulude kokkuhoidu silmas pidades, vaid see järgib õigusloomeprotsessi üldiselt (vt ka Riho Raudsepp, Liis Jaansalu. "Kaasotsustamismenetluse keerdkäikudest nõukogu tõlkija pilgu läbi", kogumik "Kas eurotekstides on kohta ilusale ja selgele eesti keelele". Eesti Keele Sihtasutus, 2009). Teatavasti osalevad komisjon, nõukogu ja parlament ELi õigusloomes seadusandliku tavamenetluse (mida enne Lissaboni lepingu jõustumist nimetati kaasotsustamismenetluseks) kaudu ning nende institutsioonide keeleüksused töötavad eelkõige oma institutsiooni heaks, mistõttu meie ühine lõppeesmärk, mis peaks ju olema vahendada ELi õigusakte heas ja arusaadavas keeles, võib tagaplaanile jääda või hoopis ununeda. Lihtsustatult toimub tõlkeprotsess järgmiselt: komisjoni tõlkijad tõlgivad komisjoni direktoraadis koostatud õigusakti ettepaneku 23 keelde, siis rändab tekst nõukokku ja parlamenti, kus töörühmad menetlevad teksti ja teevad sellesse sisulisi muudatusi – need tõlgitakse vastavalt nõukogu ja parlamendi keeleüksustes. See tähendab, et ühe ja sama õigustekstiga tegelevad kolme institutsiooni keeleosakondade tõlkijad ning lisaks neile veel nõukogu ja parlamendi õigusteenistuse koosseisu kuuluvad juristid-lingvistid, kes akti menetlemise lõppfaasis annavad sellele viimase õigusliku lihvi. Ühelt poolt toob selline õiguslikku menetlust järgiv tööprotsess paratamatult kaasa mõningast dubleerimist ja mõnikord ka üksteise töö küsitava väärtusega ümbertegemist, kuid teiselt poolt teenib see institutsioonide sõltumatus ja autonoomia huve.

Hea lõpptulemus, s.o et iga liikmesriigi keeles avaldatud ELi õigusakt oleks aktsepteeritava kvaliteediga, eeldab ideaalis komisjoni, nõukogu ja parlamendi tõlkijate tihedat koostööd sõnastuse ja terminite vallas, mis tegelikkuses kahjuks alati ei toimi või toimib läbi suurte raskuste. Tehnilise sisuga õigusteksti tõlkimisel on möödapääsmatu konsulteerida oma maa erialainimestega. Kuidas aga saavutada see, et komisjoni ja nõukogu tõlkija suhtleks ühe ja sama inimesega? See on tähtis, sest kogemus on näidanud, et sama valdkonna spetsialistid soovivad sageli erinevaid lahendusi. Näiteks võiks tuua praegu aktuaalse pangandustermi *stress test*, mille vasteks soovivad Rahandusministeeriumi ja Finantsinspektsiooni eksperdid terminit *stressitest*, kuid Eesti Panga eelistus on *tugevusanalüüs*. Kuidas suudab tõlkija otsustada, missuguse spetsialisti arvamus on kõige pädevam? Probleemi tuum on selles, et tõlkija ei suuda oma tõlke tähtaja jooksul konsulteerida valdkonna kõigi ekspertidega Eestis ega lahendada terminoloogiaküsimusi, milles spetsialistid ei ole suutnud kokkuleppele jõuda. Ta peab paratamatult tegema oma valiku, eelistades ministeeriumide eksperte, kes tõenäoliselt tegelevad dokumendiga ka hiljem õigusloome menetluse ja pärast õigusakti vastuvõtmist selle ülevõtmise käigus. Praeguseks on eri institutsioonide eesti keele osakonnad lahendusena kokku leppinud, et pädeva valdkonnaeksperti soovib Euroopa Liidu juures Eesti esinduses töötav atašee, kes vastutab oma ministeeriumi või ameti valdkondade eest. Tahaks loota, et mõne aja pärast on Eestis välja kujunenud erialaspetsialistide võrgustik, mis ühendab endas ministeeriumide, Eesti Terminoloogia Ühingu, Eesti Keele Instituudi ja ülikoolide spetsialiste, kelle poole tõlkijad saavad terminipäringuteks pöörduda. Koostöö oma riigi ekspertidega nii terminoloogia konsulteerimiseks kui ka tõlgete kohta tagasiside saamiseks on riigiti korraldatud erinevalt. Rootsis koordineerib infovahetust institutsioonide ja ministeeriumide vahel justiitsministeeriumi, Soomes peaministri büroo juures tegutsev üksus. Mõnes liikmesriigis, näiteks Lätis, on olemas riigi keskne terminoloogiakomisjon, mille pädevuses

on uute terminite heakskiitmine ja kinnitamine ning eeldab seda, et institutsioonide läti keele osakonnad taotlevad sellelt oma loodud terminitele heakskiidu. Iga keeleosakonna eesmärk on leida sobivaim viis suhtlemiseks oma maa erialainimestega ja hea meel on tõdeda, et paljudes liikmesriikides on teadvustatud vajadus kaasa aidata omakeelse eriala- ja õigusterminoloogia kujundamisele.

Õigusakti menetlemise aeg on tavaliselt üsna pikk, mõnikord lausa mitu aastat. Seejuures on paradoksaalne, et komisjoni, nõukogu ja parlamendi tõlkija töö tähtsajad on nii lühikesed, et ei võimalda alati vajalikul määral erialainimestega terminiküsimusi arutada ja tõlkijatel omavahel teavet vahetada. Komisjoni tõlkija tehtud õigusakti eelnõu tõlge võib nõukogu või parlamendi tõlkija töölauale jõuda alles aasta pärast. Et talletada terminite uurimisel ja konsulteerimisel tehtud töö, kasutame institutsioonidevahelist tarkvaraprogrammi ELISE, mis võimaldab kõikide institutsioonide tõlkijatega jagada tõlkega seotud infot (kellega konsulteeriti, tõlgendusküsimused jne). Komisjoni, nõukogu ja parlamendi tõlkijate kasutada on ka väga mahukas Euramise tõlkemälu, mis sisaldab nende institutsioonide tõlkijate tekste. Terminoloogiatöö korraldust Euroopa Komisjonis tutvustab lähemalt Triin Randlane artiklis "Terminoloogiatöö Euroopa Komisjoni eesti keele osakonnas ja Euroopa Liidu terminibaas IATE" (kogumik "Kas eurotekstides on kohta ilusale ja selgele eesti keelele". Eesti Keele Sihtasutus, 2009).

Peatusin põgusalt mõnel olulisemal ELi õigusaktide tõlkimist mõjutataval aspektil. Loodetavasti aitab minu poolt esitatu paremini mõista kogu seda keerukat protsessi, kutsudes mõtteid vahetama selle üle, kuidas meie, institutsioonide tõlkijad, koostöös oma maa eriala- ja keeleinimestega saavutaksime eesti keeles ilmuvate ELi õigusaktide parima võimaliku kvaliteedi, aidates sel viisil kaasa eesti õiguskeele arendamisele.